

7. *Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of Politics.— 1956.—Vol. XVIII. — № 3. — P. 393-394.*
8. *Easton D. The Political System : An Inquires into the State of Political System. —New York : Mc Graw-Hill, 1953.*
9. *Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации и контроля : [пер. с англ.]. — М. : Мысль, 1993. — 312 с.*
10. *Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. — Л., 2010. — 20 с.*

Миرونенко П. В. Классификация формы государственного правления: базовые направления переосмысления классических подходов.

В статье рассмотрены базовые направления переосмысления классических подходов к классификации форм государственного правления на основе необходимости освещения соотношения их формальных и реальных признаков. Проанализированы возможности применения концепций политической системы Г. Алмонда, Д. Истона и К. Дойча при изучении трансформаций форм государственного правления. Выявлено особенности авторских подходов к рассмотрению классификации форм государственного правления отечественных ученых С. Бостана и Я. Барыской.

Ключевые слова: форма государственного правления, полиархия, политическая система.

Myronenko P. V. Classification form of state government: basic directions for rethinking the classical approaches.

In the article the basic directions of rethinking classical approaches to the classification of forms of government need-based coverage ratio of formal and real characters. Possibilities of application of the concepts of political G. Almond, D. Easton and K. Deutsch in the study of transformations of forms of government. The features of the author's approach to review the classification of forms of government domestic scholars of S. Bostan and J. Baryska.

Keywords: form of government, polyarchy, the political system.

Лютко Н. В.

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В ПОЛІТИЦІ

У статті визначено роль неформальних політичних інститутів у політичній системі суспільства. Досліджено середовище існування та класифікацію неформальних інститутів.

Ключові слова: політичні інститути, неформальні політичні інститути, формальні політичні інститути, політична культура.

Політичний інститут – категорія, що існує з моменту виникнення політології. Ставлення до політичних інститутів як об'єктів дослідження змінювалося протягом розвитку політології, хоча ніхто не заперечував їх наявності в політиці. Інститути – це «правила гри» у суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, котрі організують взаємовідносини між людьми. Відповідно, вони створюють структуру спонукальних мотивів людського співіснування чи то в політиці, соціальній сфері, чи в економіці [8, 116]. Інститути можна поділити на формальні і неформальні. Формальні інститути містять у собі насамперед правові норми, що регулюють політичне життя. Вони мають універсальний характер, а їхнє дотримання гарантується державою. Формальними правилами структурування організацій служать статuti, програми, конституції, закони. Вони детермінують формальні структури політичної системи і механізми легітимної влади. Неформальними правилами є прийняті способи інтерпретації формальних документів, символи загальної для членів організації ідентичності, особливості мови або дискурсу, єдині онтологічні, ціннісні уявлення, стійкі поведінкові стереотипи і т. ін. [11, 132]. Актуальність дослідження обумовлена затребуваністю наукового аналізу неформальних політичних інститутів для ідентифікації векторів подальшої демократизації політичної системи України.

Мета статті – визначити роль неформальних інститутів у політичній системі суспільства. Серед дослідницьких завдань – охарактеризувати неформальні інститути в політиці, проаналізувати їх моделі та класифікації.

Основними теоретичними підходами до аналізу неформальних політичних практик є теорії політичної дії (М. Вебер, Т. Парсонс, М. Олсон, Е. Гідденс, Ю. Хабермас та ін.), біхевіоралізм (Г. Лассуелл, А. Каплан та ін.), інституціоналізм (Дж. Мейер, Б. Роуен, В. Скотт та ін.), теорії політичних мереж (Р. Даль, М. Кастельс, Л. В. Сморгунов та ін.). Неформальним практикам політичної еліти Росії присвячені роботи Г. К. Ашина, О. В. Гаман-Голутвіна, В. Я. Гельмана, А. Б. Даугавета, Ж. Т. Тощенко і ін. В Україні даною проблему досліджують І. О. Півторак, Л. В. Ярошенко, М. Кармазіна, Л. Лясота, Н. Патратій, А. Д. Пахарев, А. С. Романюк та ін.

«Неформальні інститути» в останні два десятиліття стали одним з популярних ключових слів, які задають вектор дискусій в політичних

науках. Сама по собі «неформальність», іманентно притаманна будь-яким товариствам, може мати різні наслідки з точки зору її впливу на формальні інститути і на поведінку індивідів. Але у фокусі уваги багатьох дослідників частіше виявляються саме ті «конкуруючі» неформальні інститути, які не просто підміняють собою формальні правила, але і призводять до негативних ефектів. Клієнтелізм, корупція, кланова політика, схеми відходу від оподаткування, селективне застосування права державним апаратом – ось лише деякі з негативних ефектів неформальних інститутів, які справедливо піддаються критиці на просторах від Латинської Америки до Центральної Азії. Пострадянські республіки, в тому числі Україна, в цьому відношенні можуть служити «лабораторією» та «природним експериментом» панування таких неформальних інститутів, які тягнуть за собою багаточисельні негативні прояви в політиці, в економіці і у суспільстві.

На відміну від формальних інститутів, що виникають в результаті політичного торгу і забезпечуються державним примусом, «неформальні інститути виступають продуктом спонтанної еволюції суспільства або вільного вибору інституційних норм учасниками угоди. Найчастіше вони засновані на релігійних, ідеологічних та емоційних факторах і забезпечуються внутрішніми установками людини або неорганізованим контролем з боку суспільства. Крім всього іншого, неформальні інститути визначають ставлення індивідів до різних варіантів формальних інститутів, пропонованих державою.

Деякі дослідники ставлять знак рівності між неформальними інститутами і культурними традиціями. Інші вдаються до державно-соцієтальної відмінності, приймаючи державні установи і встановлені державою правила за формальні, а правила та організації в рамках громадянського суспільства за неформальні. Треті проводять відмінність між неформальними нормами, які встановлюються самі собою, і формальними правилами, насаджуваним третьою стороною, зазвичай державою [12, 25].

Якщо формальні правила виникають, змінюються і впроваджуються шляхом насадження ззовні, неформальні виростають на основі динаміки самоорганізованої соціальної взаємодії. У випадку формальних інститутів установленням і впровадженням правил, а також переслідуванням за їхнє порушення займається держава. Неформальні інститути, навпаки, генеруються соціально. Формальні інститути претендують на загальну значимість, неформальні – лише на партикулярну. Формальні процеси прийняття рішень протікають у бюрократизованих інстанціях і відповідно до установлених процедур.

Неформальні переміщуються з цих інстанцій у паралельні структури і здійснюються у вигляді «системи переговорів» за участю акторів.

Неформальні правила політичної гри існують всередині і поза формальними інститутами, які установлюють межі для прийняття обов'язкових рішень. Спільність неформальних кодексів і формальних (письмово кодифікованих) правил гри утворює рамки політичної взаємодії. Ці рамки, як правило, відомі його акторам і тому, принаймні тимчасово, приймаються ними. Ключове розходження між дефектними і «функціонуючими» демократіями пов'язане не з наявністю або відсутністю формальних і неформальних інститутів. Центральним є те, яким чином неформальні правила врастають у комплекс формальних інститутів [11, 132].

Форми, які визначають поведінку людини не обмежуються формальними. Складної мережі неформальних інститутів також не існує. Демаркаційна лінія яка відрізняє формальні і неформальні інститути є значною: неформальні інститути формально не закріплені в офіційних документах. Неофіційне є обов'язковим лише остільки, оскільки це дає переваги для акторів, котрі у цьому зацікавленні. Більшість людей протягом більшої частини історії спиралися на неформальні інститути для зниження ризиків та підвищення власного добробуту.

Одна з дискусійних тем в інституціоналізмі: чи включати неформальні правила (норми, процедури і т. ін.) в поняття соціального інституту. Дж. Цебеліс на цей рахунок пише: «Я використовую термін «інститут», щоб вказати на формальні правила повторюваної політичної та соціальної гри. Передбачається, що правила є формальними, щоб провести різницю між інститутами (і нормами) і звичаями» [1, 94].

Якщо обмежити визначення інституту лише формальними нормами, то з'являється ризик випустити з уваги численні, властиві будь-якій політичній організації неформалізовані, але «самі собою зрозумілі» правила, які детермінують політичні поведінку. При включенні у зміст поняття «інститут» неформальних правил з'являється можливість дати відповідь на питання про те, що означають «зміни у формальних політичних інститутах», тобто виявити специфіку власне «політичного» компонента організації політичних інститутів. Д. Норт пише: «Мене цікавлять і формальні обмеження – такі, як правила, створені людьми, і неформальні обмеження – такі як загальноприйняті умовності і кодекси поведінки. Інститути можуть бути продуктом свідомого людського задуму – як, наприклад, Конституція США, або просто складатися в процесі

історичного розвитку, як звичайне правило» [8, 137]. Недооцінка неформальних інститутів була характерна для традиційного періоду розвитку політичної науки, коли спостерігався перевага формальної та юридичної сторони політики над політичною практикою, «офіційного» трактування подій над «реальним». Тому в політології знадобилося розширення поняття «політики» для того, щоб охопити в цьому понятті і менш формально організовані структури, і політичні процеси, що виходять за рамки діяльності формальних інститутів і уряду. Як справедливо зазначає Г. Алмонд, необхідно приймати до уваги «позаправові», «навколоправові» і «соціальні» інститути, такі важливі для розуміння політики в незахідних країнах [4].

Пізнавально більш корисною видається інша точка зору, згідно якої формальні і неформальні інститути ні фактично, ні аналітично не відокремлені один від одного, а перебувають у складному взаємному переплетенні в рамках одних і тих же інститутів. Вони являють собою навіть не дві сторони однієї медалі, а скоріше «оболонку», або зовнішній інституціональний фасад, і «ядро», що визначає характер і спрямованість функціонування з точки зору ефектів цих інститутів в процесі неформального управління [9, 41].

Швидше більш доречним тут виглядає твердження Ханса-Йоахима Лаута про те, що інші неформальні інститути, подібно хвороботворним бактеріям, «паразитує» на формальних, «окупувавши» їх зсередини і «підриваючи» їх функціонування. Згідно з таким підходом, формальні і неформальні інститути не протиставляються один одному, а знаходяться в стані своєрідного симбіозу, який веде до того, що під формальною оболонкою механізми, як нібито покликані забезпечити демократію і верховенство права, або руйнуються зсередини, або навіть перетворюються в повністю протилежні явища. Вплив саме таких «підривних» інститутів і обумовлює їх негативні ефекти в процесі неформального управління, а сам процес «неформальної інституціоналізації» слід розглядати як систематичну «порчу» інститутів в ході як інституційного будівництва, так і їх подальшої еволюції [3, 20].

Як зазначає російський дослідник Я.Ю. Старцев, визнання того, що «неформальне», тобто щось, що виходить за рамки правових норм або просто ними не передбачене, може мати в політиці інституційну природу, є безсумнівним досягненням сучасної політичної науки. Вивчення «неформальних інститутів», тобто стійких і обов'язкових поведінкових патернів, повною мірою демонструють характеристики соціального інституту, але не є при цьому інститутом права, стає все більш популярним [5, 31].

Розрізняють три основні моделі неформальних інститутів:

1) це норми, що визначають загальне ставлення до держави як такої, тобто загальний рівень вертикальної довіри в економіці та інших сферах суспільного життя;

2) існують норми, що визначають використовувані людьми критерії оцінки пропонованих державою інститутів, наприклад , економічна ефективність, соціальна справедливість, свобода, екологічна безпека і т. ін;

3) норми, що визначають суспільно допустимі ситуації порушення як формальних приписів, так і неформальних норм першого і другого значень [12, 147].

Першими, хто звернув увагу на роль окремих видів неформальних інститутів, були Г. Хелмке і С. Левитський, які розробили їх класифікацію і зазначають, що ця типологія ґрунтується на двох вимірах. Перший з них – це той рівень, на якому збігаються наслідки роботи формальних і неформальних інститутів. Другий вимір пов'язаний з ефективністю відповідних формальних інститутів, тобто з тим рівнем, на якому існуючі на папері правила і процедури виконуються і дотримуються на практиці.

На думку авторів класифікації, доповнювальні неформальні інститути співіснують з ефективними формальними інститутами, тобто такими, від яких актори чекають виконання писаних правил. Доповнювальні неформальні інститути можуть також ставати основою для формальних інститутів, створюючи і посилюючи мотиви до дотримання формальних правил, які в іншому випадку можуть існувати тільки на папері.

Акомодаційні неформальні інститути створюють мотиви для такої поведінки, яка істотно змінює наслідки дотримання формальних правил без їх прямого порушення; вони суперечать духу, але не букві формальних правил. Акомодаційні неформальні інститути нерідко створюються акторами, які не схвалюють наслідків, створюваних формальними правилами, але не мають можливості змінити або відкрито порушити ці правила.

Конкурентні неформальні інститути співіснують з неефективними формальними інститутами. У подібних випадках формальні правила та процедури виконуються не систематично, що дозволяє акторам ігнорувати або порушувати їх. Вони структурують мотиви поведінки так, що ті стають несумісні з формальними правилами: щоб виконувати одні правила, актори змушені порушувати інші. Найбільш відомі приклади – такі партикулярні неформальні інститути, як клієнтелізм, патримоніалізм, кланова політика і корупція.

Заміщувальні неформальні інститути використовуються тими акторами, які прагнуть до результатів, сумісним з формальними правилами і процедурами. Однак, як і конкуруючі інститути, ці інститути існують в оточенні, в якому формальні правила виконуються не систематично. Тому заміщувальні неформальні інститути допомагають домогтися того, що теоретично повинні виконувати формальні інститути, якби не їхня неефективність. Заміщувальні інститути зазвичай виникають там, де державні структури слабкі або страждають від нестачі повноважень.

Всі ці чотири типи неформальних інститутів разом узяті свідчать про те, що неформальні інститути неможливо класифікувати за принципом простої дихотомії (функціональні та нефункціональні). Хоча заміщувальні неформальні інститути діють врозріз з формальними правилами та процедурами, вони часом сприяють досягненню результатів (дозвіл післявиборчих конфліктів, громадська безпека), до яких не призводить дотримання формальних правил. І хоча такі акомодатійні неформальні інститути, як консоціаціоналізм, суперечать духу формальних правил, вони можуть призводити до наслідків (демократична стабільність), котрі загально визнано вважаються корисними. Проте залишається відкритим питання, чи можуть акомодатійні і заміщувальні неформальні інститути сприяти розвитку більш ефективних формальних структур, або ж вони стають перешкодою для такого розвитку (заглушаючи заклики до реформ формальних інститутів або сприяючи появі нових акторів, навичок та інтересів, пов'язаних зі збереженням неформальних правил) [13, 201].

Отже, неформальні інститути часто характеризуються неоднозначністю трактування правил, зниженням ефективності санкцій, виникненням дискримінаційних правил. Наявність великої кількості конкуруючих неформальних інститутів і відсутність зростання ефективності формальних є серйозними факторами дестабілізації політичної системи. Неформальні інститути залишаються раціональною стратегією акторів, політики воліють діяти вже звичними і перевіреними способами, що так чи інакше знаходить свій прояв у політичній культурі суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Tsebelis G.* Nested games: Rational choice in a comparative perspective. – Berkeley : University of California Press, 1990. – P. 94.
2. *Большаков И.* Политическая культура, неформальные институты и стабильность системы // Власть. – 2011. – № 2. – С. 70-73.

3. *Гельман В. Я.* Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике // Полис. – 2003. – № 4. – С. 17-25.
4. *Зазнаев О. И.* Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной науке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-99875.html>. – Заголовок з екрану.
5. *Крисенко О. В.* Вплив неформальних інститутів на український політичний процес // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 58-62.
6. Личностно-ориентированные взаимодействия в государственном и муниципальном управлении // Органы власти в системе социальных взаимодействий: социологический, политический и управленческий анализ / А. А. Александров, Т. Е. Зерчанинова, К. Н. Самков, Я. Ю. Старцев. – Екатеринбург : УрАГС, 2009. – С. 31-59.
7. *Меркель В.* Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С.20-31.
8. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – С.137.
9. *Панеях Э.* Неформальные институты и использование формальных правил: закон действующий vs. закон применяемый. // Политическая наука. – 2003. – № 1. – С. 35-52.
10. *Пахарев А. Д.* Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.
11. *Півторак І. О.* Формальні і неформальні інститути в ліберальних демократіях // Наукові праці ОНАЗ ім. О. С. Попова. – 2004. – № 3. – С. 132-133.
12. Теория и история политических институтов: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. А.В. Макарина, проф. А.И. Стребкова. – Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та, 2008. – 320. с.
13. *Хелмке Г.* Неформальные институты и сравнительная политика / Хелмке Г., Левитски С. // Прогнозис. – 2007. – № 2. – С. 188-211.

Лютко Н. В. Неформальные институты в политике.

Определяется роль неформальных политических институтов в политической системе общества. Исследованы среду обитания, модели и классификации неформальных институтов.

Ключевые слова: политические институты, неформальные политические институты, формальные политические институты, политическая культура.

Lyutko N. V. Informal institutions in politics.

The role of informal political institutions in the political system of society. Researched habitat models and classification of informal institutions.

Keywords: political institutions, informal political institutions, formal political institutions, political culture.

Кийков О. Ю.

ІМІДЖЕЛОГІЯ НА СТОРІНКАХ ВИДАНЬ ГДІПУ

У статті висвітлено видавничу діяльність Генеральної дирекції Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв як один із факторів просування позитивного іміджу України у світі. Наголошено на тісному переплетенні дипломатії, політики, культури та духовності. Проаналізовано основні видання (видавцем яких є ГДІПУ) про дипломатичну діяльність України як суб'єкта міжнародної дипломатичної сфери.

Ключові слова: іміджелогія, позитивний імідж, Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, науковий щорічник «Україна дипломатична».

Серед багатовекторних чинників, з яких складається діяльність Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, варто відзначити одну сферу, на перший погляд, здавалося б, непрофільну як для такої установи – видавничу діяльність. В її основі – бажання заповнити значну прогалину щодо пропаганди дипломатії як важливої сфери державної діяльності. Але не тільки. Під час спілкування із працівниками зарубіжних посольств та міжнародних організацій відчувалося, як мало і досить поверхово вони знають про історію, культуру, мистецтво, духовність, повсякденне життя великої європейської держави, у якій будуть працювати. Безумовно, головна роль у провадженні міжнародної діяльності держави належить сьогодні Міністерству закордонних справ України, яке системно й наполегливо розширює українську участь у розвитку світової політики, міждержавних стосунках, розбудовує українську дипломатію, здійснює політичну інтеграцію молодшої держави у світовий процес [1]. У цьому напрямі Міністерство спирається не тільки на власні ресурси, державні органи та дипломатичні представництва, а й на всебічну підтримку «народної дипломатії», одним із яскравих виразників якої є Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв (ГДІПУ), основне завдання якої – створення належних умов діяльності дипломатичних представництв іноземних держав та міжнародних організацій в